

ПРАВОВА ПРИРОДА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ЕКСПЕРТА ТА СПЕЦІАЛІСТА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

LEGAL NATURE OF EXPERT'S AND SPECIALIST'S SPECIAL KNOWLEDGE IN CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Захарова О.С., к.ю.н., доцент кафедри цивільного процесу

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гансецька В.В., к.ю.н., асистент кафедри нотаріального, виконавчого процесу
та адвокатури, прокуратури, судоустрою

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дана стаття присвячена дослідженню правової природи, ознак та змістовного наповнення правової категорії «спеціальні знання». В ході наукового аналізу підходів до розуміння змісту спеціальних знань в цивільному процесі України формується авторське визначення даного поняття. Визначено місце спеціальних знань в системі знань, що склалася в філософській та правовій доктрині. Обґрунтовано, що спеціальні знання мають процесуальну природу та пов'язані із здійсненням правосуддя. Встановлено, що спеціальні знання в цивільному судочинстві носять професійний характер, оскільки відповідний суб'єкт здобуває дані знання в ході спеціальної кваліфікаційної або професійної підготовки. В ході наукового аналізу визначено, що спеціальні знання не включають у себе повсякденні знання, так як повсякденні знання характеризуються такою ознакою як загальнодоступність.

Запропоновано розглядати спеціальні знання як особливий вид знань, що характеризується процесуальним характером, є результатом освітньої чи професійної підготовки та має обмежений доступ. Визначено, що основними особами, які володіють спеціальними знаннями, є експерт та спеціаліст. Охарактеризовано особливості спеціальних знань таких суб'єктів їх використання як експерт та спеціаліст. Виокремлено систему ознак спеціальних знань експерта та спеціаліста.

Обґрунтовано, що спеціальні знання експерта реалізуються у формі дослідження та мають високий рівень наукової обґрунтованості. Результат застосування експертом спеціальних знань є засобом доказування. Охарактеризовано вимоги до експерта як учасника судового процесу. Аргументовано, що спеціаліст застосовує спеціальні знання практичного характеру у формі технічної допомоги чи консультації. Проаналізовано, що законодавством не передбачено порядок підтвердження спеціалістом володіння останнім спеціальними знаннями, а результат застосування спеціалістом спеціальних знань не є засобом доказування.

У ході наукового аналізу сформувано висновки про те, що спеціальні знання експерта та спеціаліста мають свої особливості, які випливають з характеру їх діяльності. Встановлено, що спеціаліст не уповноважений цивільним процесуальним законодавством на проведення дослідження. Єдиним суб'єктом проведення судової експертизи є експерт.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, спеціаліст, судова експертиза, висновок експерта, консультація, технічна допомога, цивільне судочинство.

This article is devoted to the study of the legal nature, signs and content of the legal category «special knowledge». During the scientific analysis of approaches to understanding the content of special knowledge in the civil process of Ukraine, the author's definition of this concept is formed. The place of special knowledge in the system of knowledge developed in the philosophical and legal doctrine is defined.

It is substantiated that special knowledge has a procedural nature and is related to the administration of justice. It has been established that special knowledge in civil proceedings is of a professional nature, as the relevant subject acquires this knowledge during special qualification or professional training. During the scientific analysis, it was determined that special knowledge does not include everyday knowledge, since everyday knowledge is characterized by such a feature as general availability.

It is proposed to consider special knowledge as a special type of knowledge that is characterized by a procedural nature, is the result of educational or professional training, and has limited access.

It was determined that the main persons possessing special knowledge are an expert and a specialist. The features of the special knowledge of such subjects and their use as an expert and specialist are characterized. The system of signs of special knowledge of an expert and a specialist is singled out.

It is argued that the expert's special knowledge is implemented in the form of research and has a high level of scientific validity. It is established that the result of the application of special knowledge by an expert is a means of proof. The requirements for an expert as a participant in the legal process are described.

It is characterized that the specialist applies special knowledge of a practical nature in the form of technical assistance or consultation. It was analyzed that the legislation does not provide for the procedure for confirmation by a specialist of the latter's possession of special knowledge, and the result of the specialist's application of special knowledge is not a means of proof.

The conclusions were formed that the special knowledge of an expert and specialist has its own characteristics, which result from the nature of their activity. It was established that the specialist is not authorized by the civil procedural legislation to conduct the research. The only subject of forensic examination is an expert.

Key words: special knowledge, expert, specialist, judicial expertise, expert's opinion, consultation, technical assistance, civil proceedings.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні, важливе значення для цивільного судочинства має дослідження поняття «спеціальні знання». Актуальність даного питання спричинена появою нових засобів доказування, а також технологічним прогресом. Варто констатувати той факт, що сучасне цивільне судочинство неможливо уявити без використання знань обізнаних осіб. Більше того, ЦПК України передбачає декі категорії цивільних справ, в ході розгляду яких залучення суб'єкта, який використовує спеціальні знання, є обов'язковим. Саме тому, дослідження

правової природи, змісту та основних сутнісних характеристик поняття «спеціальні знання», а також визначення особливостей спеціальних знань експерта та спеціаліста, має велике значення для здійснення правосуддя.

Стан наукового дослідження проблематики. Проблеми питання використання спеціальних знань в цивільному процесі України досліджувалися такими вітчизняними вченими-процесуалістами як С.С. Бичкова, Ж.В. Васильєва-Шаламова, Д.Г. Глушкова, О.О. Грабовська, Н.О. Кіресва, Т.М. Кучер, Ю.Ю. Рябенко, С.Я. Фурса, А.С. Штефан, М.Й. Штефан.

Незважаючи на наявність низки ґрунтовних наукових праць, предметом наукового дослідження яких виступали питання поняття та ознак спеціальних знань, особливості участі обізнаних осіб в цивільному процесі України, дана проблематика потребує подальшого науково-практичного дослідження.

Метою статті є розробка науково-теоретичних положень з приводу розуміння правової природи та сутності спеціальних знань в цивільному процесі України. Також, дослідження спрямоване на визначення особливостей спеціальних знань експерта та спеціаліста, формування системи їх ознак.

Виклад основного матеріалу. В контексті дослідження правової природи спеціальних знань в цивільному процесі України важливе значення має визначення місця даних знань в науковій філософській та правовій доктрині. Так, В.С. Лісовий виділяє наступні види знань: повсякденне (на противагу професійному, передусім науковому); практичне (повсякденне і професійне – уміння створювати технології); емпіричне (представлене знанням фактів та емпірич. природн. та гуманітар. наук. теоріями); апріорне (логіка та математика) [1].

Можна зробити висновок про те, що спеціальні знання як вид знань не стоїть в синонімічному ряду з іншими видами знань, які існують в суспільстві. Дана ситуація спричинена тим, що спеціальні знання мають процесуальну природу та пов'язані із здійсненням правосуддя.

В цивільній процесуальній доктрині існують різні підходи до визначення спеціальних знань. Як слушно зазначає І.І. Когутич, спеціальні знання – це така сукупність професійних знань, навичок та вмінь, яка отримана в результаті спеціальної освіти та/або досвіду роботи, відповідає сучасному розвитку певної галузі правозастосування, науки, техніки, мистецтва або ремесла, є достатньою для проведення відповідними суб'єктами компетентного (кваліфікованого) вирішення питань, які цікавлять слідство чи суд в конкретному провадженні (справі) [2, с. 114].

В свою чергу В.М. Тертишник підкреслює, що до спеціальних знань належать будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому і практичному рівню [3, с. 218].

В. Ю. Шепітько під «спеціальними знаннями» визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [4, с. 11].

Враховуючи вищезазначені позиції вчених, можна прийти до висновку про те, що спеціальні знання в цивільному судочинстві носять професійний характер. Тобто, відповідний суб'єкт здобуває дані знання в ході спеціальної кваліфікаційної або професійної підготовки. Однак, якщо для спеціаліста законодавством не передбачено порядку проходження спеціальної підготовки, то відносно експерта такі вимоги існують. У зв'язку з цим, можна зробити висновок про те, що спеціальні знання є професійними знаннями, які використовуються виключно в ході реалізації правосуддя.

Слід зауважити про наявність ряду труднощів в ході розмежування спеціальних та повсякденних загальнодоступних знань. Як зазначає М.Г. Щербаковський, у процесі набуття життєвого досвіду індивідом повсякденні знання формуються стихійно. Спеціальні (у тому числі наукові) здобуваються, коли вирішуються конкретні пізнавальні завдання щодо з'ясування сутності явищ для досягнення об'єктивної істини [5, с. 48].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що спеціальні знання не включають у себе повсякденні знання. Повсякденні знання характеризуються

такою ознакою як загальнодоступність. Тобто, кожна людина в ході отримання певного побутового досвіду може застосувати відповідні знання на практиці. В свою чергу, спеціальні знання можуть належати лише обмеженому колу осіб, які отримали відповідні знання в результаті підготовки і застосовують їх на професійній основі.

У зв'язку з вищезазначеним, можна прийти до висновку, що ознаками спеціальних знань слід вважати наступні:

1. Процесуальна природа даної категорії знань;
2. Професійний характер;
3. Спеціальні знання є результатом освітньої або професійної підготовки;

4. Спеціальні знання не можуть мати загального доступу.

У зв'язку з вищезазначеним, пропонуємо наступне авторське визначення відповідного поняття. Так, під спеціальними знаннями слід вважати такий особливий вид знань, який характеризується процесуальною природою, є результатом освітньої або професійної підготовки, та має обмежений доступ.

Варто акцентувати увагу на тому, що основними особами, які володіють спеціальними знаннями, є експерт та спеціаліст. В ході регламентації процесуальних статусів даних учасників, законодавець чітко визначає наявність у них спеціальних знань. В процесуальній доктрині існує науковий підхід до визначення даних суб'єктів як обізнані особи. Діяльність даних суб'єктів направлена на забезпечення процесу доказування.

Як зазначає М.Г. Щербаковський, підсумовуючи існуючі в літературі точки зору щодо загального поняття обізнаних осіб, можна виокремити такі їх істотні ознаки: наявність спеціальних знань та навичок їх застосування; незацікавленість у результатах провадження; залучення сторонами чи судом у процесуальній або непроцесуальній формах; надання допомоги в доказуванні або сприяння у розв'язанні спеціальних питань [6, с. 146-147].

Варто погодитися з вищезазначеною системою ознак, за виключенням непроцесуальної форми залучення відповідних осіб у процес. Так, вважаємо, що основною особливістю застосування спеціальних знань у цивільному судочинстві є необхідність дотримання чіткого процесуального порядку. У зв'язку з цим, в ході здійснення цивільного судочинства не передбачені непроцесуальні форми залучення осіб, які в силу закону володіють спеціальними знаннями.

Особливим учасником судового процесу, який відповідно до ЦПК України застосовує спеціальні знання є експерт. Як зазначає О. Заяць, особливою рисою судового експерта (як суб'єкта процесуальної діяльності) є те, що він не є стороною процесу і немає вмотивованої заінтересованості в кінцевому результаті вирішення цивільної справи на користь однієї із сторін у конкретній (визначеній) справі, оскільки його функцією (головним обов'язком) відповідно до законодавства України (у цьому напрямі) є провести повне дослідження і надати належний (обґрунтований, об'єктивний) письмовий експертний висновок (за поставленими перед ним запитаннями), який (тобто висновок експерта) є самостійним (окремим) джерелом доказів у суді [7, с. 3003].

Важливою ознакою даного учасника судового процесу є те, що він надає в результаті здійснення своєї діяльності висновок експерта, який в цивільному процесуальному законодавстві України визначається як засіб доказування. Як зазначає в даному контексті М.Г. Поліщук, сучасна судова практика вказує на велике значення якісно проведеної експертизи, яка завдяки своїм прийомам та способам сприяє встановленню об'єктивної істини. Тобто наскільки грамотно буде зроблений висновок експерта, настільки це буде фундаментальним доказом для прийняття рішення [8, с. 126].

У зв'язку з вищезазначеним, можна зробити висновок про те, що дослідження порядку та особливостей викорис-

тання спеціальних знань у формі судової експертизи має вагомому наукове та практичне значення. Так, судова експертиза відіграє важливу роль, адже в результаті її проведення встановлюються конкретні обставини, що цікавлять суд та учасників справи.

Не можна не погодитися із науковою позицією О.О. Грабовської, яка зазначає, що аналіз переліку видів (підвидів) експертиз, передбаченого п. 1.2. Розділу I Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також змісту Науково-методичних рекомендацій дозволяє виділити такі узагальнені ознаки спеціальних знань експерта: вони не є загальнопоширеними та загальновідомими більшості людей. Ці знання не можуть за своєю природою виходити із певних узагальнень, вироблених повсякденним досвідом, а є результатом проходження спеціальної підготовки та здобуття кваліфікації, а також набуття певного професійного досвіду [9, с. 8].

На основі проведеного аналізу наукових позицій, можна прийти до висновку, що правова природа спеціальних знань експерта має наступні особливості:

1. Експерт застосовує спеціальні знання у формі дослідження;
2. Спеціальні знання експерта мають високий рівень наукової обґрунтованості;
3. Спеціальні знання експерта набуваються в ході отримання кваліфікації судового експерта процесі відповідної підготовки;
4. Спеціальні знання експерта підтверджуються свідченням та фактом внесення в Єдиний державний реєстр судових експертів;
5. Результат застосування спеціальних знань експертом є засобом доказування.

Наступним учасником судового процесу, який володіє спеціальними знаннями, є спеціаліст. Як слушно зазначає Д.Г. Глушкова, спеціаліст не проводить спеціального дослідження для встановлення нового спеціального факту, натомість факти встановлюються спеціалістом шляхом

безпосереднього спостереження. Відмінною рисою цих двох суб'єктів є різне правове значення результатів їх діяльності: висновок експерта є засобом доказування, висновок спеціаліста засобом доказування не є. Експерт, на відміну від спеціаліста, наділений більш широким колом процесуальних прав і обов'язків, приводиться до присяги, попереджається про кримінальну відповідальність [10, с. 14].

У зв'язку з вищезазначеним, варто виділити наступні ознаки спеціальні знання спеціаліста:

1. Спеціаліст застосовує спеціальні знання у формі технічної допомоги або консультації;
2. Спеціальні знання спеціаліста мають практичний характер;
3. Спеціальні знання експерта отримуються в ході професійної підготовки.
4. Законодавством не передбачено порядку підтвердження спеціалістом наявності у останнього спеціальних знань;
5. Результат застосування спеціальних знань спеціалістом не являється засобом доказування.

Висновки. Отже, враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що спеціальні знання експерта та спеціаліста мають свої особливості, які впливають з характеру їх діяльності. Так, в першу чергу, варто акцентувати увагу на тому, що спеціаліст не уповноважений цивільним процесуальним законодавством на проведення дослідження. Єдиним суб'єктом проведення судової експертизи є експерт. У зв'язку з цим, спеціальні знання експерта носять науковий характер. В свою чергу, спеціаліст в ході надання консультації або технічної допомоги застосовує знання практичного характеру. Різним є і доказове значення діяльності даних учасників судового процесу. Відповідно до цивільно-процесуального законодавства, висновок експерта є засобом доказування, а результат діяльності спеціаліста не являється засобом доказування.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. С. Лісовий. Епістемологія. *Енциклопедія Сучасної України*: онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-17940>
2. Когутич І.І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2(33). С. 112-123
3. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К. В. та ін.; за заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 293 с
4. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18
5. Щербаковський, М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле. 560 с.
6. Щербаковський М.Г., Куриленко Д.В. Обізнані особи у судочинстві України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 142-157
7. Заяць О. Скриньковський Р. Проблемні аспекти участі експерта в цивільному судочинстві України. *Traektoriâ Nauki - Path of Science*. 2019. Vol. 5. No 9. С. 3001-3011
8. Поліщук М.Г. Експертиза як форма використання спеціальних знань у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №3. С. 125-127
9. Грабовська О., Вілінський М. Експерт у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №1. С. 5-10
10. Глушкова Д.Г. Участь спеціаліста в цивільному судочинстві: автореф. дис...канд. юрид. наук. Харківський національний ун-т внутрішніх справ, 2009. 21 с.